

SANTS I LA BORDETA, LA LLUITA PER UNS BARRIS COOPERATIUS

La vila de Sants – en textos de l'any 996, *Sanctos* - neix a l'alta edat mitjana amb un primer nucli entorn l'església de Santa Maria dels Sants. El conreu de secà - garrofers, oliveres, vinyes i figueres - i el pasturatge a la Marina sustentaren una petita població al llarg dels segles (200 habitants i 40 cases el 1359), i no fou fins el desenvolupament agrari del delta del Llobregat i la construcció de la carretera reial que experimentà un creixement: de 385 habitants el 1763 a 1.014 el 1792. A partir d'aleshores, la condició d'entrada a Barcelona li permeté el comerç lliure d'impostos i sorgiren negocis de frontera amb l'excedent agrari, les revendes de gra, el contraban, les fondes i els hostals. L'activitat s'amplià amb les manufactures tèxtils, i en antigues terres comunals privatitzades es crearen prats d'indianes on el 1780 hi feinejaven dues-centes persones. Impulsades per la construcció i per la disponibilitat d'argila i d'aigua, proliferaren pedreres i rajoleres, així com una pionera indústria química amb fàbriques de vidriol com la de Francesc Cros, de 1820. Les comunicacions per terra i la proximitat del port crearen finalment les condicions per l'acumulació de capital i la formació d'una classe propietària de terratinents i comerciants.

A partir d'aleshores, en la **producció de l'espai urbà santsenc** existí una tensió estructural entre **dues forces productives i socials**. Per una banda, la producció i/o apropiació capitalista de l'espai; per l'altra, la seva producció i/o apropiació social. Doncs en la formació de Sants, l'actuació política i econòmica de les successives classes dominants apuntalà l'apropriació privada del territori, però a la vegada generà cíclicament contradiccions socials i resistències a la desposseïció que, en determinats moments, desenvoluparen una producció cooperativa del barri o una apropiació social de l'existent.

VAPORS FABRILS, SOCIETATS OBRERES, COOPERATIVES I COL·LECTIVITZACIONS

A partir de 1840, la **industrialització** transformà Sants i l'encaminà cap a l'annexió a Barcelona, el 1897. De poblet extramurs, agrícola, manufacturer i comercial, es convertí en un nucli industrial perifèric i urbà que albergà a **milers de proletaris**. El primer vapor ("el Vell") l'obrí Joan Güell el 1844 i el 1860 ocupava a 1.000 treballadors i 414 telers. El "Vapor Nou" fou l'Espanya Industrial, constituïda pels Muntadas el 1847, la tèxtil més important de l'època amb 1.500 treballadors. I el tercer gran nucli fou la fàbrica Batlló de la Bordeta, de 1878, amb 700 telers i 900 obrers. Els **vapors** convertiren Sants – cap a 1850- en el segon nucli tèxtil de l'Estat, darrera de Barcelona. El 1910, a Sants, Hostafrancs i la Bordeta, 14.000 treballadors feien funcionar 50 fàbriques com la Balet, Can Serra Arola o la Serra-Batet.

La industrialització de Sants significà la seva **urbanització**: nous recintes fabrils i nous veïnatsges per albergar les famílies treballadores. Si el 1844 la població era de 3.229 habitants, el 1860 era de 7.984 i el 1897 ja hi vivien 25.085 persones. S'obrien serveis com el mercat de la plaça Osca, de 1856, un entorn habitat sobretot per obrers i obreres de l'Espanya Industrial. Naixia un **barri popular i heterogeni** format

també per artesans, botiguers, petits burgesos i pagesos, on la segregació entre classes s'organitzava verticalment dins un mateix edifici. La industrialització fou també producció capitalista de l'espai urbà, doncs organitzà l'entorn físic per a garantir la reproducció de l'acumulació privada: transports per a la recepció i distribució de mercaderies, acarreraments i habitatges per allotjar la força de treball (Carreras, 1980).

A la vegada generà contradiccions, expressades en les resistències a l'explotació fabril i vehiculades a partir de la **societat obrera**, una pràctica híbrida d'autodefensa laboral i ajuda mútua. Les societats obreres o de resistència, organitzades per oficis, foren l'eina amb que el proletariat català sustentà cicles vaguístics contra el maquinisme i pel dret a l'associació, com el conflicte de 1854, quan als telers de l'Espanya Industrial esclatà la **vaga general** barcelonina, antecedent de la primera vaga general catalana ("associació o mort!") del juliol de 1855. El societarisme, durant dècades, fou la base per articular una organització obrera de masses, fos amb les Tres Classes de Vapor, sindicat creat el 1869 per les Societats de Teixidors Mecànics, Filadors i Jornalers; o evolucionant cap a l'Associació Internacional de Treballadors, el 1870, quan es formà la Secció de Sants amb **1.350 adherits**. O, fins i tot, arribant al 1907, amb la creació de la Federació Local de Societats Obreres de Barcelona, la Solidaritat Obrera, on hi participaren els Fusters, els Rajolers i els Paletes de Sants.

Si el societarisme evolucionà cap al sindicat per a lluitar contra l'explotació en l'àmbit productiu, també forjà una **nova institució en l'àmbit de la reproducció de la vida: la cooperativa obrera de consum**. A Sants, en el pas de poble independent a barri barceloní, es creà una **geografia socioeconòmica** amb entitats com La Unió Obrera (1873), la Formiga Obrera (1885), la Lleialtat Santsenca (1891), la Nova Obrera (1897), el Model del Segle XX (1901), l'Empar de l'Obrer (1905), l'Economat de la Fraternitat Republicana Radical, el Progrés Santsenc (1907), La Nova Activitat Obrera (1909) o la sucursal número 3 de la Flor de Maig (1911). Amb l'Economia Social i La Balança Econòmica d'Hostafrancs (1906), la Farmàcia Cooperativa de Sants (1914), la Fàbrica de Lleixiu (1913), el Forn Col·lectiu de Sants (1914), la cooperativa de cases barates el Benestar de l'Obrer (1914) o la Fusió del Carbó (1919), les cooperatives santsenques afrontaren l'**autoabastiment proletari**, generaren **polítiques socials autònomes** i articularen no només la **identitat d'un territori** en transició, sinó que constituïren una **espaialitat diferent** a la caracteritzada per la urbanització capitalista. Pels edificis que aixecaren, pels carrers que articularen amb la seva activitat, com per la densitat d'intercanvis que establiren, no només practicaren la cooperació porta endins, sinó que suposaren una **producció cooperativa del territori** (Dalmau i Miró, 2010).

La constitució de l'espaialitat obrera i d'una sociabilitat populars també fou tasca d'altres entitats republicanes, obreres i llibertàries. A Sants, els ateneus, els fomentos, els centres obrers, les fraternitats i les escoles racionalistes conformaren la densa **contrageografia de la industrialització**. En una primera època, amb locals com l'Ateneu de la Classe Obrera de Sants (1864), la Familiar Obrera (1872), el Centre Federatiu de Societats Obreres de Sants (1881), la Federació local de la FTRE (1883), el Centre de Paletes de Sants (1890), el Centre Obrer d'Amics de Sants (1892) o el Foment Republicà de Sants (1894), on es fundà Esquerra Republicana de Catalunya el 1931. En una segona, el Centre Republicà Federal (1901), la Fraternitat Republicana Santsenca (1904); l'Ateneu Racionalista Obrer de Sants (1914) o el Centre Obrer de Sants (1915). I en una tercera, l'Ateneu Llibertari de Sants (1931) o l'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant (1930), agermanat amb l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

En un d'aquells ateneus, el Racionalista del carrer Vallespir, s'hi celebrà el 1918 el primer Congrés de la Confederació Regional del Treball de Catalunya, conegut pels acords que crearen els **Sindicats Únics**. A partir del **Congrés de Sants**, se substituïren les organitzacions societàries per sindicats obrers de rams industrials. A l'alçada del capitalisme dels trusts, el nou sindicalisme fou clau en la vaga de La Canadenc de l'any posterior, que aconseguí arrencar les vuit hores. Al Congrés hi participaren homes com el santsenc Pere Massoni, rajoler i soci del **Model del Segle XX**, que liderà vagues el 1922, fou ferit en els anys del pistolerisme i representà a la CNT en el comitè revolucionari contra Primo de Rivera. Gent com Massoni formaven una CNT que al 1915 tenia a Catalunya 15.000 afiliats; el juliol de 1918 en comptava amb 73.860, i el 1919 arribà a l'imponent xifra de **427.000 militants**.

L'organització espacial de les contradiccions del capitalisme industrial expliquen, en bona part, la derrota de l'aixecament feixista contra la República, el juliol de 1936, així com el procés revolucionari d'apropiació de barris i fàbriques. El **Comitè Revolucionari de Sants**, situat a l'Orfeó de la carretera de Sants i a la plaça d'Espanya (Hotel número 1) nasqué del teixit associatiu local, com el sindicat del carrer Galileu o les Joventuts Llibertàries del carrer Leiva. L'Ateneu Llibertari, així com el Sindicat Únic tèxtil del barri, es feren amb l'antic centre liberal regionalista d'Hostafrancs i crearen una cuina amb 300 racions diàries.

En l'apropiació social de l'existent, s'emprengué la **col·lectivització** de les fàbriques. El ram de llum i força, l'aigua i el gas, el tèxtil, les barberies, els espectacles, l'alimentació, el transport o la metal·lúrgia passaren a ser socialitzades (Castells, 1993). A Sants, es col·lectivitzaren el 90% de les vidrieres, com Manufactures Ceràmiques de la Bordeta, així com l'Espanya Industrial i la fàbrica de fusta que ocupava el Vapor Vell. Reorganitzada com a Taller Confederal 33, s'hi feren menjadors, biblioteca i - en els vells dipòsits del tint tèxtil - una piscina que seria la primera del Club Esportiu Mediterrani. A la barriada de Can Tunis, on existia l'Ateneu Cultural de Defensa Obrera, el Comitè emprengué col·lectivitzacions agràries.

L'**apropiació social de la ciutat** anà més enllà. El 29 de juliol del 36 es decretà una rebaixa dels lloguers d'un 50% i se suprimiren les Cambres de la Propietat Urbana. Els lloguers els cobraven els Comitès de Control d'empreses amb finques i l'**Administració Popular Urbana**, un servei del Sindicat de la Construcció de la CNT que utilitzava les recaptacions per finançar obra nova i manteniment. Amb el decret de municipalització del sòl, es creà la Comissió Mixta de Control i Administració de la Propietat Urbana, que a Sants s'ubicà a l'antic Ateneu Batllori del carrer Cros 5, des d'on es tenia cura de 7.000 finques.

EL MOVIMENT POPULAR URBÀ I LA LLUITA PELS ANTICS ESPAIS FABRILS

A Catalunya, la següent fase de desenvolupament es produí a la dècada dels seixanta, i amb ella esclatà una **nova pugna per l'apropiació espacial** dels barris. A Sants, la majoria del nucli històric ja estava urbanitzat, per tant foren les perifèries les que visqueren un procés intensiu d'urbanització. A la Marina, la construcció de grans blocs d'habitatges, prop de fàbriques com la SEAT (1953) i del polígon industrial i logístic de la Zona Franca (1965), crearen un barri **sense equipaments, zones verdes ni transport**. Sovint, les edificacions es feien en solars de les antigues fàbriques, que per l'expansió urbana eren desmantellades i els seus propietaris passaven d'industrials a promotors. Fou el cas de la Societat de Galvanitzats Farrero, de 1888, que es va dissoldre el 1967 i esdevingué immobiliària per edificar els

terrenys. En aquell cas, la hiperdensificació de l'espai provocà el naixement de l'**Associació de Veïns de Nostra Senyora de Port**, que el 1977 ocupà i netejà els solars de Can Farrero per aconseguir zones verdes i impedir edificacions que els haguessin empresonat. Com escrivien a les pancartes: "Si construyen más, en la cárcel vivirás" (González, 1991). A Sants, la reurbanització agressiva de Badal motivà el naixement de l'**AVV de Badal i Brasil** (1970), que evità l'enderrocament de 800 habitatges (Giralt, 2011).

La **crisi del tèxtil** havia deixat obsoletes les velles insígnies fabrils; en canvi, els terrenys que ocupaven eren **motiu d'especulació**. La pugna, aleshores, fou entre un veïnat que reclamava els terrenys per a equipaments i els grans propietaris del sòl afavorits pels alcaldes franquistes. En aquella tensió es creà el **Centre Social de Sants**, que aixoplugà veïns independents i les comissions obreres de barri, les clandestines "Sants 1" del PSUC, i "Sants 2" de Bandera Roja. Legalitzada el desembre de 1971, la nova organització naixia per "defensar els interessos col·lectius del barri de Sants amenaçats de forma immediata per una política urbanística dictada pels interessos d'uns pocs oposats als de la majoria". Iniciaren una tasca defensiva en casos com l'explosió de gas que deixà 14 morts al barri o treballant per a revertir els dèficits d'ordre sanitari o educatiu. Però en la mesura que "es va aprofundir en el coneixement de les necessitats del barri", sobretot a través de l'exposició **Cop d'Ull a Sants** (juny de 1973) s'activà "una acció ofensiva" per "la recuperació dels grans espais existents a fi d'instal·lar-hi els equipaments necessaris" (CSS, 1973). S'havia de **reconvertir els espais que les fàbriques deixaven lliures** en escoles, parcs, centres socials, residències per a gent gran, dispensaris i biblioteques.

El moviment no reivindicà els antics espais de sociabilitat republicana, popular i obrera, que el franquisme tancà per a eliminar la pervivència d'aquelles identitats i la possibilitat que els futurs moviments socials poguessin beure del seu llegat (Roca, 2015). Sinó que disputà la batalla per a conquerir aquells espais que, produïts per la urbanització del capitalisme fabril, o bé es posaven al servei de les necessitats socials o bé passaven a formar part del **nou cicle d'acumulació de capital**, en aquell cas, immobiliari.

La **producció social del barri** s'activà el 1973 en una doble direcció: contra la carretera elevada que destruïa la Plaça de Sants i per convertir en equipament les antigues Cotxeres: **Salvem Sants dia a dia, ni pas elevat ni museu del tramvia**. A l'abril de 1975, una primera assemblea reivindicava els terrenys de l'**Espanya Industrial**, tancada el 1969 i on els propietaris hi volien edificar. I al febrer de 1976, Galeries Preciados comprava el **Vapor Vell** per a fer-hi un centre comercial. Amb assemblees i 8.000 al·legacions al Pla Comarcal, cada ofensiva immobiliària era frenada. Atiades per la lluita antifranquista, les mobilitzacions no només aconseguien aturar els plans sinó que legitimaven les alternatives socials i promovien, amb altres actors, el canvi polític. El 1975, s'inaugurà la nova plaça de Sants sense pas elevat; el 1977, l'ajuntament acordava l'adequació de **Cotxeres de Sants** per a ús públic i l'expropiació de l'Espanya Industrial. I ja amb els ajuntaments democràtics, s'arxivava el pla parcial del Vapor Vell, encara que s'hi hauria d'acampar el 1986 per a guanyar-lo com equipament. Els grans gegants de la industrialització tèxtil, el Vapor Vell i el Vapor Nou, es convertien en biblioteca i escola pública, així com el parc central del barri. A falta de Can Batlló, el **moviment popular recuperava espais per a una nova ciutat** (Marcè i Martí, 1996).

L'APRENTATGE DE L'AUTOGESTIÓ EN EL COR DEL BOOM

A inicis del període democràtic, a Sants es combinà una **urbanització funcional al model de desenvolupament** i allunyada de les necessitats socials, amb l'execució dels projectes guanyats pel **moviment popular** en la fase anterior. Així, mentre el 1983 s'inaugurava la plaça dels Països Catalans, exponent de l'**urbanisme de plaça dura** i disseny inhòspit, el 1984 el Vapor Vell era declarat bé cultural per a allotjar-hi la biblioteca del Districte, el 1985 s'inaugurava el parc de l'Espanya Industrial (no sense llargs processos de lluita i escissions del moviment) i el 1984 obria Cotxeres com a centre cívic.

La inauguració popular de Cotxeres, però, havia estat el març de 1977, quan milers de persones en celebraren l'obertura provisional amb el lema **Quan convé, guanyem Cotxeres**. En les jornades, s'anuncià el procés per a decidir-ne la reforma i s'obrí un concurs de projectes amb les bases elaborades pel veïnat; la primera experiència, en quaranta anys, de **participació popular** recolzada per l'ajuntament. Poc després, l'assemblea veïnal aprovà una Comissió Gestora i Cotxeres esdevingué referencial per a Sants i per la ciutat, amb nombroses activitats -des de concerts a actes polítics- i unes bases d'accés (gratuïtat, neteja de l'espai, horaris) que incentivaren una participació desbordant. El juliol de 1977, un jurat veïnal escollí no sense polèmica el projecte de remodelació, però s'hagué d'esperar dos anys perquè el PERI de Cotxeres l'adaptés a una unitat urbanística de 9.000 m². El 1981 s'iniciaren les obres.

Tanmateix, sorgiren discrepàncies entre l'assemblea i l'ajuntament. L'octubre del 1978 dimití la Comissió Gestora "per la manca de suport de l'administració". La nova comissió, recolzada pel Secretariat d'Entitats de Sants, Hostafrancs i la Bordeta (format per 150 associacions), denuncià el 1982 que "molts espais que havien de ser per a ús i gaudi dels veïns s'estan convertint en dependències de la burocràcia municipal". El 1983, en una assemblea convocada a l'Orfeó, es denuncià que el reglament dels nous centres cívics deixava **tot el poder a mans de l'ajuntament**. Es temia que un espai recuperat amb molt d'esforç no pogués ser gestionat pel propi veïnat. El setembre de 1984, l'alcalde Maragall inaugurà el Centre Cívic Cotxeres de Sants, "el més gran d'Espanya". No obstant, la lluita per la **gestió popular** arribà a un límit i sis anys després de la inauguració, les entitats abandonaren el Consell de Cotxeres. El 1992, l'ombra de la privatització mobilitzà el teixit associatiu i s'acordà la **cogestió** de l'espai. No obstant, el Centre Social abandonà el procés en considerar-lo condicionat en excés i el 1994 el Secretariat assumí la cogestió.

El procés de Cotxeres va ser una dinàmica viscuda en altres barris barcelonins. A excepció d'iniciatives com l'**Ateneu Popular de Nou Barris**, ocupat el 1976 i amb gestió comunitària des d'aleshores, l'**afebliment del moviment** urbà després de la transició - revers de la institucionalització que visqué l'esquerra - provocà que les conquestes d'equipaments no sempre pogueren ser gestionades pel propi moviment que les havia guanyat. Per Josep Xarles, del Centre Social de Sants, en els inicis de Cotxeres "costava trobar persones procedents de les entitats que volguessin gestionar l'espai. No hi anaven perquè es despersonalitzaven i eren desbordades pels funcionaris ocupats allí en exclusiva". Per Josep Pons, també del Centre, l'afebliment de les estructures autònomes tingueren a veure amb aquelles dificultats: "el projecte de Centre entrà en crisi quan gran part dels seus dirigents, els més preparats i combatius, marxaren a l'administració municipal socialista". En el propi teixit associatiu, a mesura que avançava la transició, es diferenciaven dues postures, **reivindicar al carrer o negociar als passadissos**, una tensió que enfrontà de forma soterrada al Secretariat i el Centre Social (Marcè i Martí, 1996).

El 1994, el mateix any de la cogestió de Cotxeres, naixia un **nou actor sociopolític al barri**: el Casal Popular La Garnatxa, al carrer Papin. Malgrat l'existència anterior de l'**Ateneu Llibertari de Sants** (1977-1981) o l'**Ateneu Alternatiu i Llibertari del carrer Cros** (1987-1990), l'ocupació de La Garnatxa fou aliena tant al moviment popular i llibertari dels anys 70, com al moviment alternatiu posterior. Tenia més a veure amb l'estela de noves lluites promogudes per les Joventuts Comunistes Revolucionàries i altres moviments, com la **insubmissió** a l'exèrcit, el **feminisme**, el **moviment estudiantil** o els joves del barri que afrontaven les noves realitats de la **precarietat laboral** amb iniciatives com la Plataforma pel Treball Digne de Sants. Amb la Garnatxa i les experiències posteriors del **Centre Social Autogestionat i Okupat HAMSA** (1996-2004) i **Can Vies** (1997), s'inicià un nou cicle que reprengué l'apropiació social del barri, afegint-hi, aquesta vegada de forma central, l'accent de l'**autogestió**.

Els **moviment de les okupacions** de Sants, com d'altres barris, prengué els intersticis de les **transformacions productives i urbanes** de finals de segle XX, entre el declivi definitiu de la ciutat industrial i el nou auge d'un mercat immobiliari erigit com a font d'inversió alternativa a la crisi de productivitat. La conversió de la ciutat a centre de serveis fou paral·lela a la **mercantilització integral de l'habitatge**, i el mateix gir neoliberal que desregulà el mercat de lloguer (Llei Boyer, 1985) o liberalitzà el sòl (Llei del Partit Popular, 1996), precaritzà les condicions de treball de les generacions que crearen els centres socials okupats.

La mercantilització de l'habitatge comportà una **intensa concentració de capital en el sector immobiliari**, destruí gran part del parc de lloguer (del 40% el 1960, al 15% el 2001) i triplicà els preus en cinc anys (Taller VIU, 2006). A partir de 1992, l'any de l'apoteosi olímpica, i fins la dècada posterior, l'Ajuntament de Barcelona **requalificà i vengué 179.404 m2 de sòl públic**, contribuint al cicle alcista del preu de les unitats construïdes. La renovada valorització de capital no només es centrà en l'habitatge, sinó que el conjunt del territori fou posat en el circuit productiu. La urbanització, de nou, absorbint cíclicament el producte excedent, a la recerca de plusvàlua (Harvey, 2012).

Si el territori urbà esdevingué espai privilegiat de producció, les contradiccions entorn la renda i el benefici també s'hi acumularen. Els centres socials okupats eren conseqüència d'aquells canvis i a la vegada **resistències que interferien a la nova apropiació capitalista de la ciutat**. Una reapropiació espacial d'aquells buits urbans de l'impasse postindustrial, però també reapropiació política, vers un règim que havia mercantilitzat la vida a la ciutat. Les okupacions es localitzaren, sobretot, en zones de reestructuració econòmica i espacial, llocs afectats per la substitució de funcions urbanes i de població, la terciarització productiva o el desmantellament de nuclis històrics (Martínez, 2003). A Barcelona, entre 1989 i el 2008, es reivindicaren 445 centres socials i habitatges ocupats, i a l'abril del 2004 es comptabilitzaven 35 CSOA a l'àrea metropolitana. El dinamisme de les lluites, a l'alçada de la reestructuració immobiliària.

A Sants, els centres socials autogestionats obriren un **nou espai sociopolític**, hibridant-se amb altres subjectes a partir de les lluites contra la precarietat o les **mobilitzacions antifeixistes** de finals dels 90. S'activava una nova **xarxa local**, articulada a partir de projectes de comunicació com **La Burxa** o la **Festa Major Alternativa**, que "sense permisos municipals" recuperava els carrers com a "espai de relacions socials i no només relacions automobilístiques o mercantils". El 1999, la festa major es dedicà a la **lluita contra l'especulació** i es convidà al Centre Social de Sants per a debatre des de l'especulació del sòl i l'habitatge fins a projectes urbanístics com els de Can Batlló. Escindits pel desert sociopolític dels 80, es

cercà el nexa entre “el moviment social generat entorn els centres socials okupats i les diferents lluites veïnals per la millora de l'entorn urbà”. Amb la retrobada, poc després, de la generació llibertària dels 70, es recomposà l'**Assemblea de Barri de Sants** i una trama emergent de locals anà construint nous espais de cooperació social. L'altre mapa de Sants es dibuixava, a partir de la **pràctica de l'autogestió**, al bell mig del boom immobiliari (ABS, 2008).

DE LES CENDRES DE LA CRISI, EL BARRI COOPERATIU

A partir del 1998, la designació de Sants com a estació del tren d'alta velocitat condicionà l'**evolució física i socioeconòmica** del barri, així com les **contradiccions socials** que s'hi produïren. Les principals conseqüències urbanístiques de la nova centralitat estratègica de Sants foren les relacionades amb l'ampliació de l'estació, així com el cobriment de les vies entre la plaça de Sants i la Riera Blanca.

L'**ampliació de l'estació**, que triplicava l'edificabilitat amb 47.000 m² de centres comercials i hotels, suposà l'expropiació d'un centenar d'habitatges als carrers Viriat, Vallespir i Comtes de Bell-lloc, l'enderrocament d'edificis, **mobbing immobiliari** i la construcció irregular de gratacels d'apartaments i hotels en sòl de propietat pública destinat a habitatge social (LB, 2008). Aquelles intervencions, que obeïen a la **nova centralitat** del barri i a la **connectivitat de l'expansió metropolitana**, van ferir parts del casc antic santsenc, obrint-hi una línia de continuïtat amb l'eix de negocis del carrer Tarragona i la Fira de Montjuïc. Els impactes negatius sobre el barri motivaren la resposta d'una ABS reforçada pel cicle de protesta global del 2001-2003, així com per la **Plataforma pel Soterrament de les Vies i contra el Pla de l'Estació**. Ja el 13 de juny del 2002, centenars de persones ocuparen l'Audiència Pública del Districte i s'hi realitzà una assemblea mentre els representants polítics abandonaven la sala per una porta lateral. Veïnat de Font de la Guatlla, la plaça Cerdà, la Marina i la Bordeta hi denunciaren les agressions als seus barris i s'adheriren a la Plataforma Contra l'Especulació. Al llarg del cicle d'acceleració immobiliària, es convocaven accions com la Ruta pels Nyaps o el Gran Parxís de l'Especulació, es denunciaven les esquerdes en edificis provocades per les obres del TAV o s'ocupaven els habitatges del carrer Miquel Àngel, en un tram que la immobiliària Starline Management havia desnonat per a fer-hi onze adossats de luxe. El juliol del 2007, una trentena de persones **aturaven les obres del TAV** en la seva arribada a Sants, i poc després Can Vies guanyava la demanda judicial que havia interposat Transports Metropolitans de Barcelona justificada pel cobriment de les vies (ABS, 2008).

Qui aturà l'espiral d'apropiació de la ciutat pel continu “especulació immobiliària – intervencions urbanístiques – noves centralitats – desenvolupament hotel·ler – nova especulació”, no fou el moviment de resistència popular, sinó la **crisi del propi model**. Des dels Estats Units, les subprimes i la caiguda dels bancs anunciaven el 2007 que el crack immobiliari havia esquerdat el sistema financer global i que amb ell havien de trontollar les economies occidentals. A Sants, l'arribada de la crisi tingué com a efecte l'aturada de l'ampliació de l'estació, l'**alentiment de l'expansió hotelera** i la contenció dels preus de l'habitatge, així com l'**impasse en la urbanització de Can Batlló**. Per contra, empitjoraren les **condicions de vida** dels seus habitants: entre el 2008 i el 2011 la renda familiar disponible de Sants-Montjuïc caigué de 81,4 a 72,4 punts.

La situació econòmica originà la necessitat de desenvolupar **noves línies d'intervenció**. Al desembre del 2008, l'ABS convocà un debat sobre la crisi financera i les alternatives econòmiques amb el **Seminari Taifa i Coop57**. Si la crisi estava motivada per l'especulació sobre el diner, s'havia de promoure eines financeres des de la transparència i el compromís social (LB, 2008). Al maig del 2009, en la presentació del Punt d'informació sobre Assetjament Immobiliari impulsat per l'ABS, es convidà a la PAH, a centres socials okupats i a Sostre Cívic, que explicà el model de cooperativa d'habitatge en cessió d'ús. Al mateix temps, la **Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya i La Ciutat Invisible**, que des del 2005 operava al carrer Riego, iniciaren el **Projecte Barri Cooperatiu** per "difondre els valors i les pràctiques del cooperativisme a nivell local i comunitari, impulsar les cooperatives existents i fomentar la creació de noves experiències".

Es produïa la confluència de dos processos: el primer, el naixement de **petites cooperatives** vinculades als moviments socials, impulsades per les Jornades Cooperativistes de Can Vies de l'abril del 2004 i que havien organitzat el primer Mercat d'intercanvi de Sants a la plaça d'Osca, el maig del 2006. El segon, l'arribada de les **federacions de les cooperatives** de treball i consum (FCTC i FCCUC), que el 2004 convertiren l'antic edifici de l'Empar de l'Obrer en un **pol cooperatiu**. La sinergia "entre la potència organitzativa i econòmica de la Federació de Cooperatives" i "les capacitats relacionals i associatives de les cooperatives de treball autogestionàries de Sants", era una oportunitat per incidir en un barri on, per la seva **pròpia història social i obrera**, el cooperativisme hi havia estat present de forma notable.

Les **organitzacions comunitàries** podien multiplicar les ressonàncies del cooperativisme: "Locals socials, mitjans de comunicació, associacions de veïns, ampes, esplais o cooperatives de consum agroecològic formen un ecosistema on la pràctica de la cooperació social hi és central". L'**escala barrial** es justificava perquè "més enllà de ser una simple divisió administrativa o una delimitació urbanística, és una unitat construïda històricament on s'hi han desenvolupat unes identitats compartides i uns vincles socials basats en la proximitat". A Sants i en altres barris, s'havia d'impulsar una **metodologia** que contribuís a la resolució de les "necessitats econòmiques, socials i culturals a partir de l'autogestió i la creació de nous projectes d'economia cooperativa" (PBC, 2009).

La crisi impel·lia a socialitzar l'imaginari cooperativista. Situant l'ètica en la pràctica econòmica (**cooperes o competeixes?**), s'incidí en el camp mediàtic, educatiu i associatiu del barri; s'investigà i difongué la **memòria cooperativa de Sants**, creant una identificació afectiva entre el territori i el cooperativisme; es radiografià el teixit cooperatiu local, proposant fórmules d'intercooperació per enfortir-lo econòmicament i reforçar el seu compromís amb l'entorn, i s'acompanyà a **nous projectes**. En la presentació de Barri Cooperatiu, el 30 d'abril de 2009, el membre de la XES Jordi Garcia Jané defensà que si el cooperativisme volia esdevenir alternativa, "havia d'incrementar el seu compromís amb la societat, multiplicar la intercooperació fins a crear un mercat social i visibilitzar els beneficis que comporta davant la resta de la societat" (Boichat, 2009).

El 4 del juliol del 2009 es celebrà la **Diada del Cooperativisme** a Cotxeres, amb una fira de cooperatives, un mercat de la **Xarxa d'Intercanvi de Sants**, tallers a càrrec de Germinal i el Grup de Consum de l'Espai Obert, una **ruta per les cooperatives històriques** i la presentació de l'exposició "Memòria Cooperativa. El somni viscut de la cooperació social". Arran d'aquella recerca, s'inicià la campanya per recuperar l'edifici

de la **Lleialtat Santsenca**, amb un primer taller organitzat per Barri Cooperatiu, l'ABS i el col·lectiu d'arquitectes **LaCol**, el 29 de gener del 2010. El desembre següent es constituïa la Plataforma per la Lleialtat per a guanyar l'edifici com a centre de gestió comunitària per a **usos veïnals, cooperatius i de cultura popular**. A partir d'aleshores, es difongué el Projecte Barri Cooperatiu al Poble Sec, Poble Nou, la Barceloneta, Gràcia, Guinardó o Nou Barris i s'inicià la col·laboració amb la XES amb el curs "L'economia solidària, una alternativa potscapitalista" i un seminari sobre Mercat Social del 28 de maig del 2010, amb Jordi Garcia i Jordi Via.

Amb l'esclat de la crisi, el **debat sobre les alternatives socioeconòmiques** havia guanyat una centralitat impensable temps enrere. Per a les cooperatives del barri, tanmateix, la crisi requeria un esforç complementari agreujat pels problemes de finançament i les fortes retallades socials. Al cap de pocs mesos, el cooperativisme expressava el seu suport a les **acampades** que, al crit de **no som mercaderies en mans de polítics ni de banquers**, exigien un nou model socioeconòmic basat en les persones.

LES LLUITES VEÏNALS I SOCIALS TAMBÉ FAN CIUTAT

El moviment que nasqué el 15 de maig del 2011 fou una sotragada gegantina que recorregué el cos social del país i l'electricitat fins els fonaments. Després de **quatre anys de crisi econòmica**, el 15M suposà un alliberament massiu de les energies socials soterrades pel dolor de l'ajust estructural. En contrapartida, a cada plaça on s'acampà, en cada poble on s'organitzà una assemblea, la cooperació social revertí les tonalitats emotives del cinisme i la por en una onada de fraternitat col·lectiva. Més que un moviment social, **el 15M va ser una nova relació social**.

Sants va ser el primer barri barceloní que estengué el moviment des de plaça de Catalunya. "Després de l'èxit i desbordament que ha suposat **#acampadabcn** hem decidit estar juntes al nostre barri per ser cada vegada més en la lluita per la dignitat. No representem a cap partit ni associació. Tampoc ningú ens representa". Se seguia amb l'expressivitat forjada a l'acampada matriu: "Ens uneix el malestar per unes vides precàries per les desigualtats, però sobretot ens uneix una vocació de canvi. Estem aquí perquè volem una nova societat que doni prioritat a la vida per sobre dels interessos econòmics i polítics. Ens sentim trepitjats per l'economia capitalista, i ens sentim exclosos del sistema polític actual, que no ens representa. Apostem per una transformació profunda de la societat. I sobretot apostem perquè sigui la pròpia societat la protagonista d'aquest canvi".

A la plaça de Sants es formà una comunitat amb connexions fetes a plaça de Catalunya i amb presències, poques, de l'activisme anterior. En les primeres assemblees, després de les qüestions generals, ja sorgien els **temes de barri**: "S'ha cedit l'espai de Can Vies", "Hi ha un calendari de la Plataforma de Can Batlló per quan s'okupi l'espai", "Xerrada sobre la memòria cooperativa del barri" (Acta assemblea 23/05/2011). S'hi presentà la Burxa, fundada el 1998, amb tirada de 5.000 exemplars mensuals; s'hi presentà Can Vies, que des del 1997 havia guanyat tres judicis; s'hi presentà la **Plataforma per Can Batlló**, que "ja ha anunciat al districte que si no hi ha resposta de l'ajuntament, el barri de Sants okuparà Can Batlló"; i també ho feu la XIS, que des del 2008 organitzava mercats "amb l'únic requisit de l'absència d'euros en els intercanvis". L'acampada s'estructurà en comissions organitzatives i d'intervenció: laboral (cooperativisme, precarietat,

banca), habitatge (urbanisme, desnonaments), immigració i educació. Teixí **aliances amb col·lectius sociopolítics preexistents**; s'enllaçà amb l'economia social i solidària en unes jornades amb La Ciutat Invisible, Malea, Món Verd, Hortet de la Farga i la XIS; i realitzà accions com l'ocupació del bloc de pisos al carrer Hostafrancs per acollir persones desnonades. "En l'actual context de crisi econòmica, hem passat a l'acció com la única manera de modificar la duresa de la realitat" (Efe, 18/11/2011).

"Algú haurà de posar en l'haver d'aquest moviment, també, la victòria de Can Batlló", afirmava Jordi Soler, activista veïnal de la Bordeta, referint-se al 15M. Efectivament, les mobilitzacions indignades tingueren, a Sants, una **traducció local**. El nou marc social creat pel moviment enfortí el procés veïnal i fissurà els blindatges institucionals i de la propietat, contribuint a la **victòria sobre Can Batlló**. Tanmateix, la **lluita pel recinte venia de lluny**. El Centre Social de Sants ja el reivindicava el 1973: "España Industrial, Magoria, Can Batlló o Cocheras de tranvías son terrenos que no deben caer en manos de la especulación. Tenemos que transformarlos en equipamiento colectivo verde o deportivo para todos los vecinos de Sants. Tenemos que impedir que se densifique aún más nuestro barrio y que las condiciones de vida continúen deteriorandose al ritmo actual" (Marcè, 2013). Des d'aleshores, malgrat que el PGM qualificava el sòl com a equipaments, zones verdes i vials, la reivindicació estava encallada. Les demandes ressorgides en les assemblees del 1996 a Sant Medir eren desoïdes. La presència d'activitat industrial i la protecció del PGM feien que la hipotètica reserva d'equipaments **preservés el recinte de l'especulació**, però a la vegada **posposava els equipaments** d'un barri amb fortes necessitats socials i ambientals.

No obstant, la voracitat del boom també volgué empassar-se Can Batlló i el Districte presentà un projecte que, sota l'argument de la rendibilitat, preveia milers d'habitatges. S'iniciaren negociacions entre industrials, propietaris, administració i veïnat, però cada vegada hi havia **més pisos damunt els plànols**. El juny del 2005, amb el lema de **Salvem Sants tots els dies, Can Batlló, l'estació i les vies**, membres del Centre Social de Sants, la Comissió de Veïns de la Bordeta i l'ABS es tancaren a Sant Medir, l'església popular del barri. Farts d'esperar, el 2009 advertiren: si el 2011 Can Batlló no està en marxa, s'ocuparà. Amb la campanya **Tic-tac, Can Batlló** es forjà la **plataforma Can Batlló És Pel Barri** (Soler, 2013).

L'11 de juny del 2011 s'entrà a Can Batlló i s'inicià la reapropiació d'una part de l'espai reivindicat al llarg de quaranta anys. Es recuperava **la vella tradició de conquestes veïnals** i es posava de manifest "la xarxa entre els moviments socials que s'havia anat teixint durant dècades": el Centre Social i la Comissió de Veïns de la Bordeta, la Plataforma per un 12 d'Octubre en Llibertat, l'Assemblea de Barri, la Festa Major Alternativa, la Plataforma pel Soterrament de les Vies, l'Assamblea Indignada. S'hi afegien **joves tècnics qualificats**, com els estudiants d'arquitectura de LaCol recentment establerts al barri. I **activistes** del moviment de les okupacions i del 15M aportaven "la gosadia i els elements d'acció directa dels quals en aquell moment no disposava el moviment associatiu veïnal" (Marcè, 2013).

Amb el Bloc 11, es començava a intervenir popularment en un entorn de catorze hectàrees: la quarta part de la Bordeta. La crisi immobiliària, les mobilitzacions del 15M i sobretot la xarxa sedimentada en anys d'activitat al barri, havien creat les oportunitats per a una **nova reapropiació dels antics espais de la urbanització fabril**. A diferència de les conquestes dels 70, s'havia situat de forma central una manera de fer que no contemplava al moviment social únicament com a agent de la reivindicació, sinó que el consolidava com a **protagonista del canvi**. En pocs anys, Can Batlló esdevingué una de les experiències d'**autogestió veïnal** més importants de Barcelona.

El 2013 es presentaven una vintena de propostes per a dinamitzar els espais pendents de recuperar: espai públic i comunitari, equipaments de salut i educació, cooperatives d'habitatge, espais de promoció econòmica local i cooperativa, horts comunitaris... A Can Batlló es començava a imaginar un **urbanisme cooperatiu** que dissenyava escenaris urbans en funció de les necessitats de les persones i "la (re)producció social des d'un punt de vista més just i igualitari". Es preguntaven com traslladar, a la producció de l'urbà, "una gestió cooperativa on es privilegïin les persones per sobre del capital", això és, **una producció no capitalista de l'espai** (Córdoba i Dalmau, 2013). Com afirmaven a LaCol, "la transformació de Can Batlló no podia implicar sinó una nova i profunda reflexió de com crear ciutat" (LaCol, 2013).

UN IMPULS COOPERATIU PER A SANTS, LA BORDETA I LA MARINA

Al juny del 2012, Any de les Cooperatives, es celebrà a Can Batlló les jornades #FemCOOP. S'hi presentà Som Energia i propostes d'habitatge en cessió d'ús ("habitatges cooperatius dins un barri digne, habitatges dignes en un barri cooperatiu"). Es debaté sobre **economia solidària** i **economia feminista** amb Tamaia, Malea, Dones Solidàries Palante i Dabne, així com de la **intercooperació com a eina de transformació local** amb ECOS, Sants Cooperatiu, Barri Cooperatiu de Gràcia, Cooperasec i la Plataforma Segle XX de la Barceloneta. Es valorà la fórmula cooperativa com **estratègia per potenciar una economia local arrelada al territori**, així com introduir **usos cooperatius en equipaments públics autogestionats**. Can Batlló podia esdevenir un **espai físic extraordinari de desenvolupament de cooperativisme**, si s'acordava amb el teixit associatiu i es negociava, en alguns casos, amb l'administració.

Aquell debat prengué cos en el projecte **Coòpolis**. Nascut de la Plataforma de Can Batlló i empès a partir del 2013 per La Ciutat Invisible i LaCol, es proposava la creació, en una de les naus de Can Batlló, d'un **equipament de gestió comunitària per a la promoció del cooperativisme i les economies socials**. Amb espais de treball, assessorament, formació i un viver d'iniciatives, el projecte havia de ser articulats per una nova matriu, la **concertació público-cooperativa-comunitària**, que mancomunés al Districte, al cooperativisme, a l'assemblea de Can Batlló i a centres formatius i professionals. Coòpolis aspirava a enfortir l'economia local, vinculant-se amb el teixit cooperatiu i associatiu de Sants; ser un **pol de dinamització socioeconòmica del sud de Barcelona**, connectant Sants, La Bordeta i la Marina, i convertir-se en l'equipament de referència d'àmbit metropolità en la **promoció de l'economia social i solidària**.

A Sants, les sinergies entre Can Batlló i el territori dinamitzaven la **trama socioeconòmica local**, formada per les entitats del carrer Premià, les petites cooperatives activistes i les noves iniciatives d'**economia comunitària** de Can Batlló. La cooperativa de serveis financers **Coop57**, que havia celebrat el 2011 la seva trobada estatal a Cotxeres per a debatre sobre el creixement en xarxa i l'arrelament territorial, s'instal·lava a Sants, on també arribaven diversos grups empresarials cooperatius, així com la Federació de Cooperatives d'Habitatge i la Federació de Cooperatives d'Ensenyament de Catalunya, amb cooperatives santsenques federades com **Institució Montserrat i Magòria**. Lentament, s'anaven creant o instal·lant cooperatives del sector de la cultura i la restauració com **Koitton Club** o **Kopdemà**; de la informàtica i les comunicacions com Bonobo, Projecte Ictineu o **Alternatives Econòmiques**; dels serveis vinculats a un model ecològic i sostenible com **Coop de bici**, l'**Economat Social** o **CoopMercat**. En el propi ecosistema de Can Batlló s'iniciaven projectes amb dimensió socioeconòmica, com el **Taller de Fusteria**, el **Garatge** o l'**Associació de productors de cervesa**.

Al llarg del 2015, es desplegaron una sèrie d'activitats per a reforçar la xarxa i dinamitzar els debats econòmics de Can Batlló. Al març, s'hi mapejava l'economia social i solidària amb l'eina de **Pam a Pam**. A l'abril, s'hi presentava el projecte de Coòpolis. Al maig, s'hi realitzaven formacions en sostenibilitats col·lectives i s'acompanyava la noves cooperatives **Arcàdia** (educació llibertària) i la **Borda** (habitatge). A l'agost, en el marc de la Festa Major, es presentava la cervesa artesana La Bordeta i la **xarxa d'economia cooperativa i comunitària de Sants**. A l'octubre, s'hi realitzava una jornada de formació en gestió econòmica, gestió cooperativa d'equipaments, creació de llocs de treball en la gestió comunitària i **detecció de necessitats productives i reproductives** en projectes socials.

A la tardor, la xarxa de projectes cooperatius i comunitaris constituïa l'associació **Impuls Cooperatiu de Sants**, com una aposta jurídica i estratègica del procés de dinamització de l'economia social i solidària de Sants – Montjuïc. En la coordinació naixent hi participaven socis i sòcies de les cooperatives de treball LaCol, Koitton Club, Kop de Mà, La Ciutat Invisible, L'Economat Social o Quèviure, així com les iniciatives d'economia comunitària de Can Batlló: Fusteria Col·lectiva, Garatge i l'associació de cervesers. L'objectiu era **enfortir les iniciatives socioeconòmiques locals** a partir de crear un espai comú per a **l'acompanyament** tècnic, jurídic, formatiu i financer. Es preveia promoure els productes i serveis de l'economia cooperativa local. Difondre la cultura cooperativa, intercooperar, construir mercat social local, **transformar iniciatives comunitàries cap a fórmules d'economia cooperativa**, impulsar Coòpolis. Es cercava crear una xarxa barrial d'experiències que afrontessin la resolució de necessitats col·lectives des de pràctiques autogestionàries i emancipadores, per tal de promoure un **model econòmic postcapitalista**, equitatiu i sostenible, on la vida de les persones i la cura de la naturalesa estiguessin en el centre.

L'impasse de la crisi arribava a la fi. El preu de l'habitatge tornava a créixer. Aviat l'eix de la Gran Via aixecaria les torres de luxe aturades en la recessió. S'obrien hotels a la Bordeta. L'impacte de la Fira de Montjuïc i el centre comercial de les Arenes s'endinsava a Hostafrancs i en transformava els establiments. La ciutat dels negocis a la Marina tancava el cercle per l'est. Al mig, els habitants de Sants i la Bordeta, amb les seves vides i els seus treballs, amb les seves històries de barris obrers i lluites socials. Si volien preservar el caràcter popular dels seus barris, si volien que els seus fills i filles hi seguissin vivint i lluitant, havien d'impulsar **un pla d'enfortiment local socioeconòmic i comunitari** que els fes la vida sostenible, on tot el projecte social i cooperatiu de Can Batlló, amb la seva diversitat d'usos i amb Coòpolis com a **epicentre productiu i logístic d'una nova economia**, seria l'armadura per a les seves fragilitats.

Bibliografia Els barris, protagonistes de l'enfortiment socioeconòmic

General:

Castells, M. (1974) *La cuestión urbana*, Madrid: Siglo XXI.

Harvey, D. (1990) *Urbanismo y desigualdad social*, Madrid: Siglo XXI.

Lefebvre, H. (2013) *La producción del espacio*, Madrid: Capitán Swing.

Barceloneta:

Barceloneta Alerta (2013) *Memòria d'actuació del Pla Comunitari de la Barceloneta*, Barcelona.

França, J. (2014) "La Barceloneta, un barrio desbordado por el turismo" a *Eldiario.es*, 22/08/2014.

Huertas, J.M. (1999) "Memoria del Somorrostro" a VVAA (1999) *Els barris de Barcelona*, volum I, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

MOB (2013) *Memòria Cooperativa de la Barceloneta*, inèdit.

Pin, G. (2014) "Tot va començar amb una festa privada" a *La veu del carrer*, Barcelona: FAVB.

Pla Comunitari de la Barceloneta (2015) *Projecte*, Barcelona.

Tatjer, M. (1973) *La Barceloneta: del siglo XVIII al Plan de la Ribera*, Los Libros de la Frontera, Barcelona, 1973.

VVAA (2013) "Un nou pla urbanístic a la Barceloneta: cap pla sense els veïns, cap veí fora del barri", a *labarcelonetarebel*, 11/02/2013.

Documents "El Segle XX és pel barri".

<https://labarcelonetarebel.wordpress.com/2014/11/23/el-segle-xx-es-pel-barri-2/>

Projecte d'intervenció integral barri de la Barceloneta 2008. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Poblenou:

Ajuntament de Barcelona (2012) *El Pla 22@ Barcelona. Un programa de transformació urbana, econòmica i social*. Direcció d'Urbanisme 22@Barcelona.

Amores, F. (2005) "Can Waldes. 25 anys de cooperativa industrial al Poblenou", *Revista Icària*, núm. 10.

Amores, F. (2006) "Conflictivitat obrera al Poblenou, (1969-1978)", *Revista Icària*, núm. 11.

Assemblea de Joves del Poblenou (2011): *Torres més altes han caigut: el model 22@ al descobert*. Barcelona: AJP.

L'Accent (2012) "20 anys de transformació urbanística i la crisi deixa el Poblenou al descobert", 18 de gener del 2012.

Balanzà, A. (2011) "Els barris que no va construir Franco", *Ara* 14/02/2011.

Carnicer, A; Grimal, S. (2013) "Horts urbans autogestionats a Barcelona", 324, Barcelona: CCMA.

- Dalmau, M. (2015). *Un barri fet a cops de cooperació*. Barcelona: La Ciutat Invisible.
- Hernando, E. (2014): "Pere IV el eje de la transformación urbana" a *La Ciudad Viva*, 28 d'abril de 2014.
- Marrero, I. (2003): "¿Del Manchester catalán al Soho barcelonés? La renovación del barrio del Poblenou en Barcelona y la cuestión de la vivienda". *Scripta Nova* núm. 146, Universitat de Barcelona.
- Marrero, I. (2008): *La fábrica del conflicto. Terciarización, lucha social, patrimonio en Can Ricart*, Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona.
- Ollés, A. (2011). "El 22@ amenaza a una fábrica del Poblenou en activo desde 1924", *El Periódico*, 2 de juliol del 2011.
- Roca, D (2010): "Entrevista" a *Butlletí d'Economia Cooperativa* núm. 31. Generalitat de Catalunya.
- Oliete, J. (2014) "Diada del cooperativisme 2014" a www.cevagraf.coop
- OMB (2014): "Ateneu La Flor de Maig" a: *Comuns urbans a Barcelona. Pràctiques de defensa, cura, reapropiació i gestió comunitària*. Barcelona, OMB.
- Pradel, M (2014) "L'Hort Indignat de Poblenou" a: *Comuns urbans a Barcelona. Pràctiques de defensa, cura, reapropiació i gestió comunitària*. Barcelona, OMB.
- Ribas, C. (2015): "Pere IV, laboratori urbanístic", a *El puntavui*, 26 maig de 2015.
- Sales, J. (2014): "El poblenou colonitzat. Ciutats globals i barris gentrificats", *Contested_cities*.
- Soler, J.M. (2014) "El Poblenou, gent i gentrificació", *El Poblenou*, núm. 84.
- Tatjer, M; Clarós, S; Manenti, A; (2012). *Poblenou/BCN. L'eix Pere IV i la Diagonal*, MUHBA, Barcelona.
- Trelis, P. (2015) "El fet cooperatiu al Poblenou" a citizensqkm.net, 14/11/2015.

Poble Sec:

- Aisa, M. (1999) *L'Efervescència social dels anys 20, Barcelona 1917-1923*, Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular.
- Assemblea de Barri de Poble Sec (2011), *Acta d'assemblea 29-05-2011*.
- Badenas, M. (1998) a: *Els barris de Barcelona. Volum II*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Casas, M (2010) "Millora urbana de l'avinguda del Paral·lel" a territori.scot.cat 31/12/2010.
- Catany, I. (2013) *Incidència de les polítiques de regeneració urbana en la cohesió social del barri de Poble Sec de Barcelona (2001- 2012)*, Barcelona.
- Districte de Sants-Montjuïc (2010) *Barri de Poble-sec Diagnosi del barri*, juny 2010.
- Fabra, J. (Sd) "Poble-sec 1975. Radiografia d'un moment històric" a www.cerhisec.cat.
- Garcia, R. i Fabra, J. (1996) *El Poble Sec*, Barcelona: Arxiu Municipal de Sants-Montjuïc.
- La Vanguardia*, 30 de maig de 1910; 30 de gener de 1934.
- Martínez, T. i Pagès. P. (2000) *Diccionari biogràfic del Moviment Obrer als Països Catalans*, Barcelona: Abadia de Montserrat.

- Martínez, S. (2010) *Catalunya, un país de cooperatives*, Barcelona: Aposta.
- Molina, J. (2014) "L'Ateneu La Base vol ser "l'alberg de projectes" que necessitaven les lluites veïnals del barri del Poble-sec", *La Directa*, 23/01/2014.
- Molina, J. (2014) "Veïns i entitats de Poble-sec i Sant Antoni impulsen una plataforma per aturar el Pla Paral·lel", eldiario.es, 12/5/2014.
- Navas, D. (1979) *Poble Sec: notes per a la recuperació d'un barri: 6 projecte per a una etapa de transició municipal*. Barcelona: AVV de Poble Sec- Taller urbà.
- Repensar Poble Sec (2011) "Una mirada crítica al primer any de vida del "nou" Paral·lel", 24/10/2011.
- Sanahuja, R.; Tarragona, M.; Pascual, J.M (1995) *Pla de Futur del Poble Sec. Diagnòstic*, Barcelona: Estratègies de Qualitat Urbana.
- Sánchez, G. (2002) "Poble Sec: un ateneu amb molta història", *La Burxa*, núm. 58.
- Pérez; M; Valldeoriola, M. (2013) "Poble Sec, cap a un barri cooperatiu", *Altaveu* 21/10/2013.
- Powles, V. et alt (2010) *Montjuïc i el seu entorn, 1936-1939*, Barcelona: Centre d'Estudis de Montjuïc.
- Velo, E. (2014) *Gènere i treball al Poble Sec, 1960-1975*, Tesi doctoral, UAB.
- Villuendas, P. (2014). *Diseño y sociedad. Cartelismo y gráfica en la Barcelona de los 1970-1990 a través de la obra de un estudio de diseño*, Barcelona: UB.
- VVAA (2013) *Joaquina Dorado revolucionària del Poble Sec*, Barcelona: Ateneu Anarquista del Poble Sec.
- VVAA (2011) *Barraques/BCN* guia d'història urbana, Barcelona: MUHBA.
- VVAA (1998) *Els barris de Barcelona. Volum II*, Ajuntament de Barcelona: Barcelona.
- Entrevistes a membres de Cooperasec, novembre del 2015.

Porta:

- AVV Porta (2015) "Desenvolupament i especulació al barri de Porta", a <http://avvporta.blogspot.com.es> (consulta desembre 2015).
- Bravo, D. (2011) "Coartada" a *diagonal.26*, Barcelona: ETSAB.
- Carnicer, A. i Grimal, S. (2013) "L'Horta de Porta", *TVC*, 19/08/2013.
- Col·lectiu Caps de Setmana (1978) *Escuelas en lucha*. Barcelona: Paidea.
- Fernández i Valentí, R. (2005) *Fem història de Porta*. Barcelona: Arxiu Històric de Roquetes.
- Gimeno, P; Checa, M. (1998) "Anatomia d'un paisatge industrial: districte IX - Sant Andreu (1904 - 1934)" : *Finestrelles*, Sant Andreu del Palomar-Barcelona, núm. 9.
- Guàrdia, M. i Oyón, J. L. (2010) *Fer ciutat a través dels mercats. Europa, segles XIX i XX*, Barcelona: MUHBA.
- La Vanguardia*, 28 de novembre de 1933.

Lonetto, A. (2014) *L'impacte de la globalització sobre els teixits comercials locals a la ciutat de Barcelona*, Tesi Doctoral, Departament de Geografia, UAB.

Mercat ImPorta (2015) *Materials escrits i audiovisuals* a <http://mercatimporta.prouespeculacio.org/>

Oyón, J.L. i Gallardo, J.J. (2004) *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*, Barcelona: Carena.

Pujol, F. (2002) "Una mica d'història de Nou Barris" a: *Finestrelles*, Núm.: 12, Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias.

Tatjer, M. (1998) "Los orígenes de la vivienda social en Barcelona: las cooperativas de viviendas en el primer tercio del siglo XX" a: Capel, H. (dir) *Barcelona-Montreal: desarrollo urbano comparado*.

Tatjer, M. (2005) "La vivienda obrera en España de los siglos xix y xx: de la promoción privada a la promoción pública (1853-1975)" a *Scripta Nova* Vol. IX, núm. 194. Universitat de Barcelona.

Surós, C. (2013) "El barri de Porta es reivindica en la festa" a transformaporta.blogspot.com.

TranformaPorta! (2013) "Diagnosi participativa de l'espai públic al barri de Porta", transformaporta.blogspot.com.

Pla Especial de Reforma Interior Barri de Porta 1997, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Pla de Futur del barri de Porta 2010, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Sants i La Bordeta:

Assemblea de Barri de Sants (2008) *Més d'una dècada revolucionant el barri*. Barcelona: ABS.

Boichat, G. (2009) "Barri Cooperatiu, una altra manera d'entendre l'economia", a *Directa* núm. 137, 6 de maig del 2009.

Carreras, C. (1980) *Sants, anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona*, Barcelona: Serpa.

Castells, A. (1993) *Les col·lectivitzacions a Barcelona 1936-1939*, Barcelona: Hacer.

Centre Social de Sants (1973) *Butlletí del CSS*, setembre –octubre.

Córdoba, H; Dalmau, M. (2013) "Imaginar Can Mangala, el barri cooperatiu de la Bordeta", a La Col (coord.) *Inventari de Can Batlló. Teixint una història col·lectiva*, Barcelona: Riera de Magòria.

Dalmau, M; Miró, I. (2010) *Les cooperatives obreres de Sants. Autogestió proletària en una barri de Barcelona*. Barcelona: La Ciutat Invisible.

Giral, A. (2011) "Eugeni Giralt Querol" a *Memòria de Sants*, 19 de març del 2011.

González, B. (1991) *Así se transforma un barrio: Zona Franca*, Ajuntament de Barcelona.

Harvey, D. (2014) *Ciudades rebeldes. Del derecho a la ciudad a la revolución urbana*. Madrid: Akal.

La Burxa número 124, desembre del 2008.

Martínez, M. (2003) "Viviendas y Centros Sociales en el movimiento de okupación: entre la autogestión doméstica y la reestructuración urbana" a *Scripta nova*.

Martí, J; Marcè, J. (1996) *Centre Social de Sants: una experiència associativa*. Barcelona: Llibres de l'Índex.

Marcè, J (2013) "Dos anys a Can Batlló: somnis que es fan realitat" a La Col (coord.) *Inventari de Can Batlló. Teixint una història col·lectiva*, Barcelona: Riera de Magòria.

Projecte Barri Cooperatiu (2009) *Projecte estratègic*. La Ciutat Invisible – FCTC.

Roca, J (2015) "La memòria de la sociabilitat popular al barri de Sants a través dels espais", a Duch, M. Et alt (ed.): *Memòria i la història de la sociabilitat popular a Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Soler, J. (2013) "La lluita veïnal d'una vida", a La Col (coord.) *Inventari de Can Batlló. Teixint una història col·lectiva*, Barcelona: Riera de Magòria.

Taller Viu (2006), *El cielo está enladrillado. Entre el mobbing i la violència immobiliària y urbanística*. Barcelona: Bellaterra.